

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון **תשפ"ג**

כרך י

עורכים:

פרופ' משה צפור
ד"ר אליסיה גרינבנק
ד"ר אפרת בנג'ז

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' שונית רייטר
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשפ"ג 2023
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@washington.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות ומקרא

17	מאימתי קורין את שמע - קשת ההתייחסויות לשאלת סוף זמן קריאת שמע כמשקפת יחסים משתנים לזיכרון, לאדם ולהלכה	צחי כהן
29	'כי אישה כושית לקח' (במדבר יב, א)	יוחנן קאפח
53	אופיר המקראית: קופים ותוכים	מאיר בר אילן
73	הבנת נבואות ירמיהו תוך מבט על תקופת הזמן והמקום בהן נאמרו	ציפורה שויצקי

שער שני | חינוך והוראה

95	פרספקטיבה משווה: התנהגויות אזרחיות של מורים בעבודה עם ילדים במצבי סיכון בזמן שגרה ובזמן חירום	טניה לוי גזנפרנץ
117	הדרכה פדגוגית למורה צרודה שמתקשה בניהול כיתה: תיאור התערבות	סברין תגת ואליעזר יריב
137	מהבסיס הצבאי לכיתת הלימוד: נרטיבים של קצינים ונגדים פורשי צה"ל אשר בחרו בקריירה שנייה בשדה החינוכי	אורן כהן זדה
159	איכויות ההנמקה האוטוביוגרפית בסיפורי חיים של מתכשרות להוראת אנגלית	מירי תא-שמע באום

177	תחושת מסוגלות אימהית ומידת שביעות הרצון מהחיים בקרב אימהות לילדים על הרצף האוטיסטי ואימהות לילדים עם התפתחות טיפוסית	אליסיה גרינבנק ודניאלה מנזין
191	פניות פסיכולוגית, קשיבות ועומס קוגניטיבי בקרב סטודנטים עם לקויות למידה וסטודנטים ללא לקויות למידה	סאאיד בשארה ואפרת בנג'ו
215	"הזום נוח אבל מפספסים את המפגש" - שביעות רצון מלמידה מקוונת או משולבת בקורס התאמה למטפלים במערכת החינוך	שירלי הר צבי (הכהן), עטרה פישר, עינת פולק ומיקי (מרים) עופר-ירום

שער שלישי | חינוך גופני ובריאות

243	"הקרב מגע נתן לי ביטחון ורוגע" - המניעים של מתאמנים ומתאמנות לבחירה באימון קרב מגע, והגורמים להתמדה באימון לאורך שנים	זאב כהן ועידית סולקין
265	תוכניות התערבות המשלבות ספורט אתגרי ופעילות חוץ סביבתית (ODT) ככלי להעצמה ולשיפור כישורי חיים בקרב ילדים ובני נוער - מאמר דעה	רולי חדש, דני מורן ויובל חלד

שער רביעי | לשון ומוזיקה

281	האופרה אידומנאו מאת בלדסרה גלופי (1756) בין טרגדיה יוונית לאופרה סרייה איטלקית	אפרת בוכריס
309	למה זה תשאל לשמי? שמות פרטיים הבנויים בתבנית הפועל - מן המקרא ולאורך הדורות	ברוריה אדמוני

E7	תקצירים מתורגמים	
----	-------------------------	--

מחברי המאמרים

ד"ר אדמוני קולמן ברוריה

החוג ללשון ולהבעה עברית, המכללה האקדמית אשקלון

bruriad@netvision.net.il

ד"ר בוכריס אפרת

החוג לתנ"ך, החוג למוזיקה והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון

efratb1967@gmail.com

ד"ר בנג'ו אפרת

החוג לגיל הרך והחוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; החוג

לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל

bengiog@gmail.com

פרופ' בר-אילן מאיר (אמריטוס)

המחלקה לתלמוד והמחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן

madualo@gmail.com

ד"ר בשארה סאאיד

החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל; המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה,

האוניברסיטה הפתוחה

saiedbs@gmail.com

ד"ר גרינבנק אליסיה

ראשת החוג לחינוך מיוחד, החוג לחינוך משלב לתואר שני, המכללה האקדמית לחינוך

גבעת וושינגטון

gralicia2@gmail.com

ד"ר הר-צבי (הכהן) שירלי

ראשת המסלול והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות

shirhar68@gmail.com

חדש רולי

דוקטורנט בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל

rulifit@gmail.com

פרופ' חלד יובל

פרופסור מן המניין, ראש המסלול לתואר שני בחינוך גופני, סמינר הקיבוצים
yuvalhele@gmail.com

כהן זאב

דוקטורנט במחלקה לאמנויות, המעבדה לחקר מדעי המוזיקה, אוניברסיטת בן-גוריון
zeev@kravmagaimpact.com

ד"ר כהן צחי

ראש המסלול לתואר שני בלימודי יהדות, הקריה האקדמית אונו
evic41@gmail.com

ד"ר כהן זדה אורן

החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
cohenzad@gmail.com

פרופ' יריב אליעזר

פרופסור חבר, ראש החוג לחינוך משלב לתואר השני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת
ווישינגטון
elyariv@gmail.com

ד"ר לוי גזנפרנץ טניה

ממונה מחוזית התכנית הלאומית לילדים ונוער 360 במשרד החינוך במחוז צפון; המסלול
לתואר שני במנהל החינוך, מכללת תל-חי
taniailan@gmail.com

פרופ' מורן דניאל

פרופסור מן המניין, המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל
dani.moran@sheba.health.gov.il

ד"ר מנזין דניאלה

מנהלת אקדמית קמפוס אילת במרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט; החוג לחינוך מיוחד.
danielam@l-w.ac.il

ד"ר סולקין עידית

החוג לגיל הרך, החוג לחינוך מיוחד והחוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת
ווישינגטון; החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
iditsulkin@gmail.com

ד"ר עופר-ירום מרים (מיקי)
 החוג לחינוך מיוחד, מכללת סמינר הקיבוצים
 mickey.yarom@gmail.com

פולק עינת
 החוג לקלינאות תקשורת, מכללת הדסה; דוקטורנטית במחלקה לחינוך אוניברסיטת בן גוריון
 einatpo10@gmail.com

ד"ר פישר עטרה
 החוג לחינוך מיוחד והחוג לגיל הרך, מכללת אפרתה ומכללת בית רבקה
 atarahfisher@gmail.com

ד"ר קאפח יוחנן
 דיקן אקדמי, מכללת אורות ישראל; החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 ykapah@gmail.com

ד"ר שויצקי ציפורה
 גמלאית החוג לחינוך והחוג לתנ"ך, מכללת אורות ישראל
 zipora.sh@gmail.com

ד"ר תא-שמע באום מירי
 ראשת החוג לאנגלית, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 mirimtb@gmail.com

תגת סברין
 מורה לשפה וספרות ערבית בחטיבת הביניים ג' "אלרוואיא" בכפר ירכא
 sabreentagat43@gmail.com

'כי אישה כושית לקח' (במדבר יב, א)

יוחנן קאפח

תקציר

פרשת ה'אישה הכושית' (במדבר יב, א-טז) רב בה הסתום על המפורש. בכתוב נאמר שמרים ואהרן דיברו אודות האישה הכושית שלקח משה, אך לא ברור מה אמרו אודותיה. התורה גם אינה מבארת האם ה'אישה הכושית' הוא כינוי לציפורה אשת משה, או שמא מדובר באישה כושית ממש שנשא בנקודת זמן כלשהי, אחת מבנות כוש שבדרום מצרים או משבטי הנוודים של כוש שישבו בעבר הירדן המזרחי. לא ברור גם מדוע הכתוב כופל את עניין לקיחתה: 'אודות האשה הכושית אשר לקח כי אשה כושית לקח' (שם, א) ולא יזה צורך הזכירה מרים את עניין נביאותה ונביאות אחיה. גם העיתוי שהביא את מרים לדבר באחיה דווקא עתה אינו מבואר.

במהלך הדורות נחלקו הפרשנים האם האישה הכושית הוא כינוי לציפורה או שמדובר באישה כושית ממש שנשא משה. מטרת מאמר זה הוא לסקור את הדעות השונות בעין ביקורתית ולהציע פתרון חדש לתעלומה זו. תחילה נציג את הדעות הסוברות שהאישה הכושית היא ציפורה, לאחר מכן את הדעות שסוברות שמדובר באישה כושית ממש, ולבסוף נציע הצעה חדשה.

תאריכים: אישה כושית, ציפורה, אשת משה, תרביס, נישואים עם נשות העמים

'כי אישה כושית לקח' (במדבר יב, א)

פרשת ה'אישה הכושית' (במדבר יב, א-טז) רב בה הסתום על המפורש. בכתוב נאמר שמרים ואהרן דיברו אודות האישה הכושית שלקח משה, אך לא ברור מה אמרו אודותיה. התורה גם אינה מבארת האם ה'אישה הכושית' הוא כינוי לציפורה אשת משה או שמא מדובר באישה כושית ממש שנשא בנקודת זמן כלשהי, בין אם הייתה מבנות כוש שבדרום מצרים או משבטי הנוודים של כוש שישבו בעבר הירדן המזרחי.¹ לא ברור גם מדוע הכתוב כופל את עניין לקיחתה פעמיים – 'אודות האשה הכושית אשר לקח כי אשה כושית לקח' (שם, א) ולאיוזה צורך הזכירה מרים את עניין נביאותה ונביאות אחיה.² גם העיתוי שהביא את מרים לדבר באחיה דווקא עתה אינו מבואר.³

במהלך הדורות נחלקו הפרשנים האם האישה הכושית הוא כינוי לציפורה או שמדובר באישה כושית ממש שנשא משה. מטרת מאמר זה הוא לסקור את הדעות השונות בעין ביקורתית ולהציע פתרון חדש לתעלומה זו. תחילה נציג את הדעות הסוברות שהאישה הכושית היא ציפורה ולאחר מכן את הדעות שסוברות שמדובר באישה כושית ממש, ולבסוף נציע הצעה חדשה.

א. האישה הכושית היא ציפורה

במדרשים⁴, כמו גם בין אחרים מחוקרי המקרא,⁵ זיהו את האישה הכושית כציפורה. מדוע

1 ישנם שלושה מקומות במקרא שמזוהים גיאוגרפית או אתנית בשם 'כוש': דרום מצרים - מהאשד ראשון של הנילוס ודרומה; אזור הודו; בני השבטים הנודדים באזורי הספר של ארץ ישראל, אם בחלק שבעבר הירדן המזרחי ואם בארץ הנגב (ליוור, כוש, טורים 65-69; אברמסקי, כוש, טורים 709-708; טימוטי, פירוש, עמ' 223; מלמד, האדם השחור, עמ' 67-68).

2 חוסר הבהירות ביחס לקשר שבין שני דיבוריה של מרים היה אחד הגורמים שהניעו את אוריגנס אדמנטיוס (מהוגי הדעות הנוצרים החשובים ביותר, תרגם את המקרא ללטינית, חי בסביבות 185-255 במצרים) לדחות את ממשותו הריאלית של האמור בפרק זה ולתת לו משמעות אליגורית. לדעתו, לו הייתה האשה הכושית סיבת דיבורם במשה ראויה שיאמרו: משה, לא נאה לך לקחת אישה כושית מזרעו של חם, אלא מעמך ומבית לוי. ראו קמין, הפולמוס, עמ' 367-392.

3 כמובן שניתן לשאול עוד שאלות נוספות בהבנת הפסוקים, כגון מדוע נענשה מרים דווקא בצרעת או מדוע אין הכתוב מזכיר את עונשו של אהרן וכו', אולם במסגרת זו נדון רק בשאלות האמורות. 4 במדרשים שיובאו להלן, וכן במקומות נוספים כגון מועד קטן טז ע"ב. בעקבותיהם הלך גם בעל 'ילקוט שמעוני' ס' תשלח, עמ' 223. לדעת מלמד, האדם השחור, עמ' 133: 'האפשרות שאשתו של משה לא הייתה רק נכריה, אלא גם שחורה, ואפילו אישה שנייה, הייתה בעיניהם (=של חז"ל) מנעת המציאות בעליל'. 5 ראו לדוגמה: מקניילי, במדבר, עמ' 65; י' ליוור, כוש; פרנק, מיתוס, עמ' 204; אדמו, קול לא נשמע, עמ' 3. אדמו מציין כי כך גם מובא בטקסטים של דמטריוס הכרונוגרף (מצרים, המאה ה'ג לפני

מכנה אותה הכתוב 'אשה כושית', והרי לא הייתה מזרע כוש בן חם אלא מדיינית, מזרעו של שם?⁶ במדרשים מובאים לכך ארבעה הסברים:

על אודות האשה הכושית – מגיד הכתוב שכל מי שהיה רואה אותה היה מודה לנויה. כן הוא אומר. 'אבי מלכה ואבי יסכה' (בראשית יא, כט); אין תלמוד לומר 'יסכה' אלא שהכל סכין [=מביטים] ביופיה, שנאמר: 'יראו אותה שרי פרעה' (בראשית יב, ט). ר' אליעזר בנו שלר' יוסי הגלילי אומר: 'צפרה' – צפו וראו מה נאה (ספרי בהעלותך צט – יב, א, עמ' 248).

כי אשה כושית לקח (במדבר יב, א). כושית בגימטריא 'פת מראה' – חשבוננו של זה כחשבוננו של זה.⁷ 'האשה הכשית' (שם) – מגיד, שהכל מודים ביופיה, כשם שהכל מודים בשחרותו של כושי... ועל שם נזיה נקראת כושית, כאדם הקורא לבנו נאה 'כושי', כדי שלא תשלוט בו העיץ⁸ (תנחומא צו, עמ' לח-לט).

על פי המדרשים הנזכרים ציפורה הייתה יפה מאוד ולכן נתכנתה בשם 'כושית': לפי שהכול מודים ביופייה וצופים בו⁹ (ספרי) או משום שהכול מודים ביופייה כשם שמודים

6 הספירה) ויחזקאל הטריגון (מצרים, המאה ה"ב לפני הספירה), והפנה שם (עמ' 3) לחוקרים אחרים שהכריעו. חוקרים אלו ציינו שכך פירש גם נות' (במדבר, עמ' 94), אולם מעיון בדבריו נראה כי אומנם הוא סובר שהאישה הכושית היא מדיינית, אך במפורש כתב להבחין בינה לבין ציפורה. שהרי הייתה בת כהן מדיין, ומדיין היה בנו של אברהם מקטורה. ראו שמות ב, טז; בראשית כה, ב.

7 ר' חנוך זונדל הקשה בפירושו עץ יוסף' על מדרש תנחומא (שם, עמ' לח), שבנוסח המסורה נכתב 'כשית' חסר וי", ואם כן סכום האותיות אינו שווה. וכתב שר' יעקב בעל הטורים כתב להוסיף גם את האות ה"א של 'הכשית' לחשבון. אך זה אינו מספיק. וסיים 'זאפשר' דמצרף התיבה של הכושית לחשבון. יישוב אחר כתב ר' עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת ד, ב), דאמרינן יש אם למקרא ורמז הגימטרייה הוא על פי הקריאה ולא המסורה ושכן הוא במקומות נוספים. רמז אחר לכינוי ציפורה 'אשה כשית' כתב ר' יעקב קנייבסקי (ברכת פרץ, פרפראות, עמ' קכא) שגימטרייה של 'אשה כשית' כגימטרייה של 'זהו בת יתרו'.

8 גם רלב"ג הסכים להסבר זה, וכמו שכתב: 'זהנה קְרָאָה כושית מצד יופיה; ובכמו זה נקרא שאול כוש בן מיני, מצד יופיו; וכן המנהג לתאר הדבר בהפכו, ולזה נקרא העוֹר סגיא נהור'. ההנחה העומדת בבסיס הסבר זה הוא שאישה כושית אינה אישה יפה. הנחה זו עולה גם מפירושים אחרים שזוהרו להלן. על הגורמים שהשפיעו על תפיסה זו אצל חז"ל ובספרות הרבנית ראו מלמד, האדם השחור, עמ' 10-18. היו כאלו שהסיקו מתוך מקורות אלו ודומיהם שהצבע המקורי של היהודים הוא לבן; לדוגמה ראו המבורג, כושי, עמ' שט-שכה. וראוי לייחד לעניין זה מחקר בפני עצמו.

9 כוונת הספרי לדרוש 'כושית' בשיכול אותיות ושי"ן שמאלית: כושית - כושית - שוכית - שוכית. כלומר שהכל סוכין (=מביטים) ביופייה, כדרך שדרשו את השם 'יסכה': שהכל סוכין ביופייה, וכדרך שדרש ר' אלעזר את שמה של 'צפורה' - 'צפו וראו מה נאה'. וכן פירשו ר' דוד פרדו (ספרי, עמ' שצט) וכשר (תורה שלמה, עמ' ריח).

בשחרותו של הכושי (תנחומא), או בשל הגימטרייה של 'כשית' שעולה כמניין 'יפת תאר' (תנחומא), או שהכינוי 'כושית' נאמר עליה בלשון סגי נהור (תנחומא). החזרה של המקרא על לקיחת משה אישה כושית, הוסברה על ידי המדרשים כביטוי לכך שציפורה לא הייתה רק יפת מראה אלא גם יפה במעשיה. רש"י בפירושו נקט בדרך הנזכרת במדרש תנחומא.¹⁰

מנגד היו שהציעו הסברים אחרים לכינוי 'כושית'. היו שכתבו שציפורה הייתה שחומה מאוד כמו אישה כושית. ציפורה גדלה במדיין, והמדיינים, הקרויים גם ישמעאלים,¹¹ יושבים באוהלים וגרים בארץ שטופת שמש הגורמת ליושבים שם להיות שחומי עור.¹² לחיזוק דבריהם הביאו את הפסוק: 'תחת און ראיתי אהלי כושן, ידגזון יריעות ארץ מדין' (חבקוק ג, ז), שבו תיבת 'כושן' מקבילה לתיבת 'מדין'. אחרים כתבו שאומנם אביה של ציפורה מדייני אבל אמה כושית (והלאום נקבע במקרא על פי האב).¹³ והיו מי הציעו לבאר 'כושית' במשמעות של 'נוכרית', על דרך מה שתרגם יונתן את הפסוק 'הלא כבני כושיים' (עמוס ט, ז) – 'הלא כבני נכריין'.¹⁴

כמובן שכל אחד מהסברים אלו גורר אחריו הסבר אחר לדברי הביקורת של מרים ואהרון על משה ולשאלת תזמון התלונה. להלן נציג שש אפשרויות ביאור שונות:

1.1 פרש מאשתו או גירשה ובטל מפרייה ורבייה

במדרשים שביארו שהכינוי 'אישה כושית' נאמר על ציפורה בשל יופייה, מובא שהביקורת כנגד משה הייתה על שפרש מתשמיש מציפורה אשתו, מאחר שחשב שעקב היותו נביא קדוש לה' ראוי לו לפרוש מהאישה. כוונתם של מרים ואהרון הייתה למנוע ממנו ליבטל מפרייה ורבייה ולא לדבר כגנותו.¹⁵ ומניין ידעו שפירש ממנה מתשמיש והרי אין דרכה של אישה צנועה לפרסם דבר כזה ברבים? על כך נאמרו במדרשים שני הסברים:

10 יש לציין כי בדפוס הראשון של פירוש רש"י לא נזכרו שני הפירושים הראשונים אלא רק הפירוש השלישי - שנקראת כך כנגד עין הרע. ראו גלברד, פשוטו, עמ' 99; שעוועל, רש"י, במדבר יב, א, עמ' תמא, הערה 165.

11 ראו עוד בפירוש ראב"ע הפירוש הקצר לבראשית טז, יב ולז, כח; ר' יעקב בן אשר, טור הפירוש הארוך במדבר יב, א, רלב"ג שם. כיוצא בזה גם דעת רד"ק (שם) שכתב שהמדיינים והישמעאלים אחים.

12 ראב"ע בפירושו הארוך שמות ב, כב; ראב"ע (במדבר יב, א); רבנו בחיי (שם) ואברבנאל (במדבר יב, א-טז, עמ' 92).

13 ר' אלעזר מגרמיזא (הרוקח, במדבר יב, א-ב, עמ' מג).

14 ר' יעקב בן אשר (פירוש בעל הטורים לבמדבר יב, א), ראב"ע הפירוש הארוך, במדבר יב, א; דרשות ר' יהושע אבן שועיב (שועיב, בהעלותך, עמ' שמו).

15 מלבי"ם אינו סבור כך, ובלשונו: 'והדבור הנקשר עם ב' (=ותדבר מרים ואהרן ב...)' מצוין הדבור לגנאי (פירושו לבמדבר יב, א).

'ותדבר מרים ואהרון' (במדבר יב, א) – וכי מנין היתה יודעת מרים שפירש משה מפירייה ורבייה אלא שראת את צפרה שאין מתקשטת בתכשיטי נשים. אמרה לה מה לך אי את מתקשטת בקישוטי נשים? אמרה לה אין אחיך מקפיד בדבר. בכך ידעה מרים ואמרה לאחיה ושניהם דיברו בו.

ר' נתן אומר בצד צפרה מרים בשעה שנאמר 'וירץ הנער' (במדבר יא, כז). כיוון ששמעה צפרה אמרה אוי לנשותיהן שלאילו. בכך ידעה מרים ואמרה לו לאהרן ושניהם דיברו בו (ספרי בהעלתך צט – יב, א, עמ' 246–247).

על פי המובא בספרי, הדבר נודע למרים לאחר שהבחינה שגיסתה ציפורה חדלה להתקשט או בעקבות אנוחות צער שיצאה מפיה. מאימתי נתגבשה אצל משה ההחלטה לפרוש מאשתו? ההסבר שניתן לכך במדרשים היה:

תניא: שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקדוש ברוך הוא עמו: ... ופירש מן האשה... מאי דריש? נשא קל וחומר בעצמו, אמר: ומה ישראל שלא דברה שכינה עמהן אלא שעה אחת וקבע להן זמן, אמרה תורה 'והיו נכנים וגו' אל תגשו אל אשה' (שמות יט, טו), אני שכל שעה ושעה שכינה מדברת עמי ואינו קובע לי זמן – על אחת כמה וכמה! ומנלן דהסכים הקדוש ברוך הוא על ידו – דכתיב 'לך אמר להם שובו לכם לאהליכם' (דברים ה, כו) וכתיב בתריה 'אתה פה עמד עמדי' (שם כז).¹⁶

מהאמור בבבלייתא עולה כי משה החליט לפרוש מציפורה משעה שנצטוו ישראל לפרוש מנשותיהם קודם מתן תורה והסכים ה' עימו. נמצא שפרש משה מציפורה בשנה הראשונה לצאתם מארץ מצרים, שלושה ימים קודם מעמד הר סיני, ומאז שוב לא קרב אליה.

רש"י בפירושו נמשך אחר המובא במדרשים ובעיקר אחר המובא במדרש תנחומא, שמשה גירש את ציפורה ולא רק פרש ממנה.¹⁷ ר"י קארו הסביר שלדעת רש"י מרים טענה נגד משה שתי טענות: אם גירש את אשתו בשל היותה כעורה, אין זה נכון שהרי היא אישה כושית, כלומר יפה; ואם גירשה בשל היותו נביא וקדוש לה, גם זה אינו נכון לעשות, שהרי גם אנחנו נביאים ולא פרשנו מתשמיש.¹⁸

16 שבת פז ע"א, וכן הוא בפסחים פז ע"ב, יבמות סב ע"א ובתנחומא, צו, עמ' לח; וכן הביא רש"י בפירושו לבמדבר יב, ח.

17 כך פירש רש"י (במדבר יב, א) ומקורו במדרש תנחומא (צו, עמ' לח-לט): 'על אודות האשה - על אודות גרושיה... ועתה גירשה'. רש"י לא היה יחיד בדעה זו. כך כתבו גם בעלי התוספות, יבמות סב ע"א ד"ה 'דכתיב'.

18 ר' יצחק קארו, תולדות יצחק, במדבר יב, א, עמ' 26. באופן דומה פירש גם ר' קנייבסקי (טעמא דקרא, עמ' צ) על פי דבריהם של בעלי התוספות (יבמות סב ע"א, ד"ה 'מדעתיה') שכתבו שהקל וחומר המובא בבבלייתא, שממנו למד משה לפרוש מן האישה, אינו קל וחומר גמור (=מוחלט), משום

בדרך המדרשים נקט גם ר' פינחס הירש הלוי הורוויץ באחד מפירושו¹⁹, אלא שלדעתו הביקורת התעוררה בעקבות נבואתם של אלדד ומידד שאמרו 'משה מת ויהושע מכניס'.²⁰ מרים ואהרן חשבו שמשה פרש מאשתו מאחר שראה שאף על פי שכל בעל שררה בישראל בניו יורשים מעלתו,²¹ לא ירשו בניו מעלתו כיוון שנולדו קודם שגייירה (היה זה לפני שדיבר ה' עימו ולפני מתן תורה), לפיכך פרש ממנה. טענתם של מרים ואהרן הייתה שהוא לא נהג כהוגן, כי יכול היה עתה לאחר שנתגיירה להעמיד ממנה עוד בנים שיירשו מעלתו.

פירושים אלו מעלים קשיים רבים, שהבולט בהם הוא נתינת משמעות הפוכה לחלוטין לנאמר בפשוטו של מקרא. בכתוב נאמר 'אודות האשה הכושית אשר לקח... כי אשה כושית לקח', כלומר משה נשא אישה כושית, ואילו לפי הפירושים הללו משה גירש או ריחק אישה כושית.²² פרשני רש"י השתדלו להתמודד עם קושי זה והסבירו שיש כאן מקרא קצר וכאילו נכתב: 'אודות [הפרשת] האישה הכושית אשר לקח'.²³ הצעות אחרות ליישוב המדרשים הייתה שהפועל 'לקח' בא לעיתים במשמעות של הברלה, או שבא כאן על דרך השורשים ההפוכים (= שרש והשריש), או שהכתוב רצה לצמצם בפירוט גנותם של מרים ואהרן:

וירצה ב'בלקח' זה השני, הרחיק, כי הרחיקה ממנו ולא יזדווג עמה. והיה 'לקח' ענין הברלה והפרשה, וכמוהו 'ויקח קרח' (במדרב טז, א), לדעת המתרגם, 'ואתפליג', ר"ל הבריל עצמו מהעדה להחזיק במחלוקת, או הוא מן ההפכים על דרך 'ושרשך'

שאפשר שרק לצורך שעה ציווה הקב"ה את ישראל לפרוש מן האישה, אבל לא לבטל מצוות פרייה ורבייה באופן קבוע. מכל מקום למד משה קל וחומר מדעתו, והסכים עימו הקב"ה משום שבדרך שאדם רוצה לילך מוליכים אותו. לדעת ר' קנייבסקי, ביקשו מרים ואהרן לדחות את הקל וחומר ממנו למד משה, שהרי לפי הקל וחומר יתחייבו גם שאר הנביאים לפרוש מנשותיהם. בדרך שונה פירש שאנן (מרים, עמ' 93) בדברי רש"י, ולדעתו: 'שמע מינה: עצם הגירושין ללא סיבה, מהווים הוצאת לשון הרע עליה ועל משה'. לא ברור על מה הסתמך שאנן בדבריו, שהרי רש"י פירש להיפך, שלא הייתה כוונת מרים לדבר בגנות משה.

19 פנים יפות, במדבר יב, א. המחבר הנ"ל הביא בפירושו מספר פירושים ואף פירוש על דרך האליגוריה.
20 ספכי בהעלותך צה, עמ' 242. ר' משה סופר (תורת משה, אלשיך, בהעלותך, עמ' סה) פירש אף הוא שתלונת מרים נבעה מנבואת אלדד ומידד. לדבריו מרים ביקשה גם לומר שהסיבה שלא מילאו בניו של משה את מקומו היא רק מפני שאשה כושית לקח ולא מסיבה אחרת.

21 ראו ספרא שמיני א, ב, עמ' סט; תנחומא אחרי מות ז, עמ' קו.
22 במספר מקומות בתורה מופיע הפועל 'לקח' במשמעות של נישואין, לדוגמה: 'ויקח לו למך שתי נשים' (בראשית ד, יט); 'ויקח אברם ונחור להם נשים' (שם יא, כט); 'זינך איש מבית לוי ויקח את בת לוי' (שמות ב, א); 'כי יקח איש אשה' (דברים כב, יג); 'כי יקח איש אשה ובעלה' (שם כד, א); 'כי יקח איש אשה חדשה' (שם, ה) ועוד. קושיה זו הקשו מספר פרשנים, כגון ר' יוסף קספי; ר' יצחק קארו (תולדות יצחק, במדבר יב, א, עמ' 26) ועוד.

23 ראו: ר' אליהו מזרחי (במדבר יב, א); ר' שבת בן צבי (שפתי חכמים' שם); ליבוויץ, במדבר, עמ' 163-164; ר' קנייבסקי (ברכת פרץ, פרפראות, עמ' קכא) אף מצא לכך רמז, שגימטרייה של 'כשית לקח' שווה לגימטרייה של 'לקח ופירש ממנה'.

(ראו תהלים נב, ז), וכן 'ותשרש שרשיה' (תהלים פ, י), שהרצון בהם הפכת הנחת המלה והיא עקירת השרש, וכן, 'ודשנו את המזבח' (במדבר ד, ג), שהרצון בו הסרת הדשן, וכן, 'לקח', ר"ל הפך הלקיחה. או הכתו' הסתיר דבורם הרע ולא רצה לומר בפירושו, הרחיק, ואמ' ההפך.²⁴

פרשנים אחרים התקשו לקבל דרך זו מטעם אחר. לדעתם לא ניתן לראות בביטוי 'אשה כושית' כינוי לאישה יפה, ביטוי שאותו הבינו במשמעות הפוכה לגמרי מיופי.²⁵ ר' יעקב צבי מקלנבורג ביקש ליישב זאת בכך שזהו 'לשון כבוד, כאשר נקרא העוֹר סגי נהור, וכמו שקרא בלעם את עצמו 'שתום העין' (שם כד, ג) להתפארו לחזות מראות אלהיות... וכאשר יקראו הישמעאלים לזפת לבן'.²⁶

קשה גם להבין את דברי המדרש שגירושי ציפורה נודעו למרים רק בדרך אגב. גירושין נעשים בעדים ובבית דין ולכן יש להם פרסום.²⁷ לא סביר להניח שמשה מגרש את אשתו, ומרים אחותו שומעת על כך רק בדרך אגב.

פירוש רש"י שמשה לא רק פרש מציפורה אלא גירש אותה, קשה גם מהאמור בתחילת פרשת יתרו. שם מסופר שציפורה חזרה אל משה 'אחר שילוחיה' (שמות יח, ב), ולדעת ר' יהושע הכוונה ששבה אליו לאחר שגירש אותה.²⁸ לא סביר לומר שימים ספורים לאחר שמשה החזיר את גרושתו הוא חזר וגירשה (או אפילו רק פרש ממנה), למאן דאמר יתרו קודם מתן תורה הגיע; ועוד יותר קשה לומר זאת למאן דאמר יתרו לאחר מתן תורה הגיע,²⁹ כיצד ייתכן שגירשה קודם שחזר ונשאה?³⁰

24 פתרונות אלו הובאו על ידי ר' יוסף חיון (חיון, מאמרים, עמ' 210).

25 לדוגמה: 'זהנה לא יתכן שנקרא שם שהוא לשבח להפכו לגנאי' (ראב"ע במדבר יב, א); 'זמאין לו לפרש כושית יפה, שהם הפכים כשחזר ולבן' (ר' יוסף אבן קספי שם); ר' יצחק קארו (תולדות יצחק, במדבר יב, א, עמ' 26): 'ועוד למה לקח לשון כושית בעבור יפיה שהוא הפך הכוונה ואם תאמר על דרך סגיא נהור, בלשון חכמים מצינו כן ולא בלשון הפסוק; 'זהו דוחק יהיה השינוי מחשך לאור' (תורת משה, אלשיך, במדבר יב, א, עמ' סד). וראו עוד לעיל הערה 9.

26 הכתב והקבלה במדבר יב, א, עמ' יג ע"א. וראו שם שהוסיף הסבר נוסף, שכינה הכתוב את הדבר על שם הפכו - 'בדבר מרים ואהרן מענין ההזדקקות באשת יפת מראה, כינו את היופי בהפכו'.

27 ראו כתובות כג ע"א ועוד.

28 במכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דעמלק א, עמ' 190) מובא שנחלקו ר' אליעזר ור' יהושע האם שילחה ממנו בגט או באמירה בלבד. במספר מקומות 'שילוח' בא במשמעות של גירושין, כגון בדברים כב, יט, כט; כד, א, ג; ורמיהו ג, א, ה; מלאכי ב, טז. לדעה הסוברת שמשה גירש את ציפורה, יש לומר שמה שמדגיח הכתוב שלוש פעמים בתחילת פרשת יתרו, שציפורה היא 'אשת משה' [ויקח יתרו חותן משה את ציפורה אשת משה' (שמות יח, ב); 'ויבא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל משה' (שם, ה); 'אני חותנך יתרו בא אליך ואשתך' וכו' (שם, ח)] היינו מי שהייתה 'אשת משה'.
29 למחלוקת חכמים בשאלת מועד הגעת יתרו להר סיני ראו זבחים קטז ע"א ובפירושי רמב"ן וראב"ע בתחילת פרשת יתרו.

30 כן הקשה גם ר' יעקב עטלינגר, ערוך לנר, יבמות סב ע"ב ד"ה 'בא"ד או שנתן לה גט', עמ' 168.

1.2 פרש ממנה מאחר שאינה יפה

כאמור, היו שהסבירו את הכינוי 'אשה כושית' לציפוררה בשל היותה דומה לכושית. בהתאם לכך פירשו שביקורתם של מרים ואהרן על משה הייתה שמאחר שלא הייתה יפה בעיניו פרש ממנה.³¹ ביקורתם הייתה שמפני ש'אישה כושית לקח' – הכיר בה וידע משעת לקיחתה שאינה יפה ובכל זאת לא נמנע מלקחתה, 'למה הניחה עכשיו בשביל כיעור שבה?'³²

לשם מה הזכירו מרים ואהרן בדבריהם גם את נבואתו של משה? אברבנאל הסביר שהם ביקשו לשלול על ידי כך את שלוש הסיבות שבעטיין יכול משה למצוא הצדקה לפרישתו ממנה: א. אם אינה יפה בעיניו, הרי ידע זאת בשעה שלקחה ואף על פי כן לא נמנע מלקחתה.³³ ב. אם בשל היותו נביא קדוש לה', אין זו סיבה מספקת שהרי גם הם נביאים ואף על פי כן לא פרשו מתשמיש. ג. אם היה זה בשל הרצון להתרחק מטבע תאוות המשגל, אין זה נכון מאחר שפרייה ורבייה הם צורך גדול לקיום העולם, וכנזכר בישיעהו 'לא תהו בראה לשבת יצרה' (מה, יח).

לדעת רבנו ניסים, תזמון התלונה דווקא לעת הזו לאחר מינויים של שבעים הזקנים, נבע מהעובדה שעד עתה תלו מרים ואהרן את פרישתו של משה מאשתו כהכרח שלא יגונה שנבע מעומס יתר של מנהיג הנושא בעול הקהל לברו. אולם לאחר שראו שגם לאחר מינוי שבעים זקנים המשיך ברכו, נוכחו לדעת שפרישתו אינה מוצדקת ונובעת רק מהעובדה שלא הייתה נאה בעיניו.³⁴

גם ר"י קארו סבר שציפוררה מכונה 'כושית' מאחר שלא הייתה יפה,³⁵ אולם לדעתו ביקורתם של מרים ואהרן הייתה על עצם לקיחת משה אישה שחורה מבלי לחשוש לחסרון יופייה. אחי משה ביקרוהו על כך שבשל דרגתו הנבואית התגאה לקחת אישה שאינה יפה כדי להראות שאינו חושש ליופי אלא לקיום מצוות פרייה ורבייה. מרים ואהרן טענו נגדו שגם אדם קדוש אין ראוי לו לעשות כן ולהסתמך על דרגתו הנבואית, ולחזוק טענתם ציינו שהם השתדלו לקחת בני זוג ראויים אף שהם נביאים. תשובת ה' לביקורתם הייתה שאין להם להסיק מדרגתם הנבואית לדרגתו של משה, לפי שגבוהה דרגתו מדרגתם.

יתרונם של פירושים אלו הוא בכך שהם מבארים 'אשה כושית' כמשמעה אישה שחורה,

31 כך כתב ראב"ע שאינה יפה, ואברבנאל (במדבר יב, א-טז, עמ' 92) סייג מעט וכתב שלא הייתה יפה בעיניו של משה.

32 חזקוני (במדבר יב, א) בפירושו הראשון; ר' משה אלשיך בשם 'שמעתי אומרים' (תורת משה, אלשיך, במדבר יב, א, עמ' סה).

33 בכך מסביר אברבנאל (לעיל) את הכפילות 'אודות האישה הכושית אשר לקח... כי אישה כושית לקח' – אם בשל העובדה שהיא כושית, הרי כך לקחה ולא שינתה את טעמה.

34 הובאו דבריו בפירוש אברבנאל (לעיל).

35 כך היא הכרעת פירושו, תולדות יצחק, לעיל הערה 20.

ומובן מדוע נקטה כאן התורה כלפי ציפורה בכינוי ולא בשמה. אולם עדיין יקשה כיצד ניתן לבאר שלא כמשמעו את הביטוי 'לקח', ולפירוש ר"י קארו יקשה עוד, כיצד ניתן לומר שבנישואיו סמך על דרגתו הרוחנית הגבוהה ולא חשש ליופי חיצוני, והרי משה לקח את ציפורה קודם שנגלה אליו ה' וקודם שזכה לדרגתו הנבואית?

1.3 ציפורה אינה מיוחסת

כאמור, היו שראו בכינוי 'כושית' תואר לאישה נוכרית. לדרך זו כתב ר' יעקב בן אשר³⁶ שמרים ואהרן ביקשו להוכיח את משה על שאשתו ציפורה מדויינית ואינה מיוחסת, ולגנות ייחוסה אמרו 'כושית', ואילו הם בעלי יחס מגדולי הדור.³⁷ להשלמת הטענה הוסיפו שלא רק במשה דיבר ה' אלא גם בהם ולכן גם בכך אין למשה מעלה עליהם. לפירוש זה יתבאר הפסוק 'אשה כושית לקח' כפשוטו מעניין נישואים.

ר' יעקב אינו מבאר מדוע דווקא עתה, לאחר הכרת שבעים זקנים ונבואת אלדד ומידד, ביקשו מרים ואהרן להוכיח את משה על נישואיו לאישה שאינה מיוחסת, דווקא לאחר שחלפה כשנה מאז שחזרה אליו ולא בסמוך לחזרתה.

1.4 הצדקת הגירושין

גם ר"י אבן שועיב פירש את הכינוי 'כושית' כמשמעות של נוכרית שאינה מיוחסת.³⁸ לדעתו דיברו מרים ואהרן בשבחו של משה ולא בגנותו. משה גירש את אשתו, ומרים ביקשה לחזק את מעשהו ולומר שהגירושין נבעו מכך שהיא אישה נוכרייה ולכן אינה ראויה לבוא בקהל ה'. מרים הכירה בעליונות נבואתו של משה על נבואתה, שהרי הוא לבדו עלה אל הערפל, ולא ביקשה לומר אלא שהגירושין נבעו מחמת היותה נוכרייה, ולא בשל פגם אחר או בשל היות משה נביא שהרי גם הם נביאים. בכך ביקשה מרים להסיר לעז מעל משה ומעל בניו שלא נולדו מאישה שאינה כשרה מצד עצמה אלא רק מצד ייחוסה. חטאה היה בכך שהקלה בכבודה של ציפורה.

גם פירוש זה קשה ממספר טעמים. מהכתובים עולה כי קצפו של ה' יצא על שדיברו במשה ולא בגלל שפגעו בכבודה של ציפורה, ואילו לפי פירוש זה חטאם היה בכך שהקלו בכבודה של ציפורה.³⁹ בנוסף, גם פירוש זה הופך את המשמעות הפשוטה של הפועל 'לקח' לגירש,

36 ראו לעיל הערה 15.

37 אהרן התחנן עם 'אלישבע בת עמינדב אחות נחשוך' (שמות ו, כג), ומרים על פי המובא בתלמוד (סוטה יא ע"ב) נישאה לכלב.

38 ראו לעיל הערה 15.

39 לפירושו של ר' שועיב נצטרך לפרש 'זאיך לא יראתם לדבר בעבדי במשה' - איך לא יראתם לדבר באשת עבדי משה.

ומשנה מהמשמעות הפשוטה והשכיחה במקרא לתואר 'כושית'. בנוסף אין בפירוש זה הסבר לעיתוי האמירה לנקודת זמן זו, שהרי פרישתו של משה קדומה היא ונמשכה כבר כשנה, ומדוע דווקא עתה מצאו מרים ואהרן לנכון לעסוק בעניין זה?⁴⁰

1.5 גרש או החזר

פרשנים נוספים שביארו שהכינוי 'כושית' לציפורה פירושו נוכרית, הלכו בדרך הספרי שסבור שמשם פרש מציפורה אשתו, וביארו את דברי מרים כתביעה נגד משה שלא יפסח על שני הסעיפים. לדבריהם, מייד לאחר שנתמנו שבעים הזקנים פנתה מרים לאחד מהם וביקשה ממנו להכריע האם נהג משה כהוגן כשפרש מאשתו. מרים טענה שאם משה פרש ממנה בשל היותה נוכרית ולא מיוחסת, עליו לגרשנה, ואם פרישתו ממנה נבעה מחמת קדושתו כנביא, ה' היה מצווה גם עליה ועל אהרן לנהוג כן ולפרוש מיחסי אישות.⁴¹

יתרוננו של פירוש זה הוא בכך שהוא מסביר את תזמון דברי מרים לסמיכת שבעים הזקנים, אולם הקושי העיקרי שלו הוא בכך שהוא משלים יתר על המידה פערים בסיפור שקשה למצוא להם סמך בפשוטו של מקרא, ומבאר 'לקח' במשמעות של פרישה או גירושין.

1.6 ציפורה מזרע כוש - ביקורת על הנישואים

מספר פרשנים פירשו שציפורה אכן הייתה מזרע כוש. כך לדוגמה ביאר ר' יוסף חיון, שכתב שציפורה הייתה כושית 'מזרע חם הפושע'. ואף שהכתוב מכנה את יתרו 'מדייני', לא הייתה מדיינית אלא כושית, שיתרו כושי היה ומחמת שגר במדין נקרא 'מדייני', על דרך יתרא הישמעאלי ואיתי הגיתי שישראלים היו והיו נקראים 'ישמעאלי' ו'גיתי' על שם מקומם.⁴² לדעתו, מרים ואהרן חששו לכבודו של משה, משום שעתה לאחר ששבעים נביאים שואבים מרוחו והולכים עימו תמיד, לא ייתכן כי יהיו הם נושאים ישראליות והוא אישה כושית.⁴³

גם שר"ל סבר שהאישה הכושית היא ציפורה שמוצאה מכוש, וביקורתם של מרים ואהרן

40 אלא אם לדעתו יתרו הגיע לאחר מתן תורה בסמוך לעזיבת בני ישראל את הר סיני.

41 ר' יהודה חסיד, פירוש התורה, עמ' 172. בשם בעל הרוקח כתבו שעל משה לגרשה מאחר שהוא מלך על ישראל ואין זה ראוי שישא אישה נוכרית. ומשה לא די שלא עשה כן, אלא שחזר ונשאה לאחר מתן תורה. שאלת מעמדו של משה כמלך על ישראל אינה מוסכמת על הכול. לדוגמה, הנצי"ב כתב שלא היה נוהג במשה דין מלך ממש, והראיה שלא לקח מישראל אפילו חמור, אף שכך הדין במשפט המלך, ולכן אי אפשר לומר שמשם לא גירשה מאחר שבכך יאסור אותם על אחרים כדין גרושת המלך (עמק הנצי"ב, במדבר יב, א, עמ' שה).

42 על יתרא הישראלי ראו דברי הימים א ב, יז ובפירוש רד"ק שם; על איתי הגיתי ראו שמואל ב טו, יט ובפירוש רד"ק שם.

43 ראו לעיל הערה 26, עמ' 209-210.

הייתה שהיה 'נראה להם לגאווה שאינו רוצה להתחתן בעמו'.⁴⁴ בפירושו לשמות⁴⁵ אף הוסיף כי המעשה של ציפורה בלקיחת הצור לשם חיתוך עורלת בנה הוא מעשה שהיה נהוג בקרב בני כוש:

צור – אבן חדה, וכן עד היום מנהג קצת מן הכושים למול באבן חדה (Ludolf Hist. Aethiop. 3. 1. 21). וכן נראה שהיה המנהג גם בישראל בימי יהושע שלקח חרבות צורים (ה' ב'), וכן תרגם אנקלוס טינרא, וכן כתב הירודוט כי המצרים כשהיו חותכים המתים להסיר מעיהם לחנוט אותם, היו חותכים באבן כושית; (אולי היו הכושים בקיאים בחרוד האבנים שתהיינה כסכינים, וציפורה היתה כושית, וגם כי ידוע כי שתים כוש הן, של ערב ושל אפריקא, וציפורה היתה ערבית ולא איטיאופית, מכל מקום ידוע גם מצד הלשון כי ממשפחה אחת הם, וקרוב שהיה המנהג הזה לחרד האבנים ולמול ולחתוך שוה לאלו ואלו); וכן פליניאוס (Hist. Nat. 33. 12) כתב כי כהני Cybele היו מסרסים עצמם באבן (קלעריקוס וראו').

שד"ל מבחין בין שני סוגי כושים: כושים ערבים וכושים אתיופים.⁴⁶ לדעתו ציפורה היא כושית ערבית ולכן מכנה אותה הכתוב 'אשה כושית'. לדעתו הביקורת של מרים ואהרן על משה הייתה שמאחר שה' התגלה אליו הוא התגאה וקבע בדעתו שלא לקחת אשה מעמו אלא מעם אחר.

ב. אישה כושית ממש

רבים מחוקרי המקרא התקשו לקבל את האפשרות שהאישה הכושית היא ציפורה המדיינית חרף ההסברים השונים שהוזכרו לעיל, וזאת ממספר טעמים: א. המילה 'כוש' מופיעה במקרא מעל חמישים פעמים ולדעתם ככולם הכוונה לאנשים בעלי עור שחור המתגוררים בדרום מצרים, כך שקשה יהיה להסתמך על תקבולת אחת המופיעה בנבואת חבקוק.⁴⁷ ב. חותן משה נזכר בסמוך לייחוס האתני 'המדייני' (במדבר י, כט), ולא סביר שבתו תוזכר לאחר מכן בייחוס האתני 'כושית'. ג. אם האישה הכושית היא ציפורה, מדוע מתלוננת מרים עכשיו על דבר שאירע לפני מספר שנים?⁴⁸ ד. העונש שניתן למרים בהפיכת עורה ללבן היה מידה כנגד מידה, והוא מלמד על כך שדיברה כנגד אישה כושית ממש.⁴⁹ ה. ציפורה

44 פירוש שד"ל לבמדבר יב, א, עמ' 66–67.

45 ד, כה, עמ' 35.

46 ראו עוד לעיל הערה 1.

47 לדעתם ההסתמכות על הופעה אחת בלבד משווה לכינוי 'אישה כושית' אופי חידתי. ראו האייס,

משה, עמ' 16–28; לוקל, האישה הכושית, עמ' 541.

48 האייס, משה, עמ' 27.

49 פרנק, מיתוס, עמ' 204.

נזכרת בשלושה מקומות במקרא ובכולם נזכרת בשמה ולא בכינוי אחר.⁵⁰ ו. גם בתרגום השבעים והוולגטה תרגמו 'כושית' – 'אתיופית' (כלומר צרובת פנים).

גם מבין פרשני המקרא היו ששללו את האפשרות שהאישה הכושית היא ציפורה. לדעתם אי אפשר לומר שפונתה כך על שם יופייה,⁵¹ מאחר שפרשנות זו הפוכה לגמרי ממשמעות המילה כושית.⁵² גם טעם אחר לכינוי 'כושית' לא יכול לסתור את הדגשת הכתוב 'כי אשה כושית לקח' (במדבר יב, א). להדגשת הכתוב אין משמעות אם מדובר בציפורה, וכי עד עתה לא ידענו שמשה נשא את ציפורה לאישה?⁵³ לדעתם, נראה יותר לומר שהכתוב שחוזר ומדגיש 'כי אשה כושית לקח', מבקש להשלים לקורא פער שלא סופר עד כה. מי שקורא את הפסוק 'ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח' תָּמָה, והרי אשתו ציפורה מדיינית ואינה כושית. לכן מבקש הכתוב להשלים פער זה לקורא ולומר לו שמשה לקח אישה כושית בנוסף על ציפורה.

סוג כזה של השלמת פערים לשם יישוב קושי מצוי במקרא בענייננו ממש גם במקום נוסף. כאשר יתרו מגיע אל משה שנמצא במדבר, הכתוב מספר שהוא לוקח איתו את 'ציפורה אשת משה' (שמות יח, ב). הקורא את הפסוק תָּמָה על כך, שהרי ציפורה הלכה יחד עם משה והבנים למצרים.⁵⁴ לכך נדרש הכתוב להשלים את הפער בסיפור, ומוסיף: 'אחר שילוחיה' (שם).⁵⁵ ללמד שבנקודת זמן מסוימת ציפורה נשלחה על ידי משה חזרה אל בית אביה במדיין.⁵⁶ כמו בשילוח ציפורה, גם כאן אין הכתוב מספר מתי אירע הדבר ובכך פותח פתח להשערות שונות. להלן נעיין בהשערות השונות ונציע נקודת זמן חדשה.

2.1 אשת מלך כוש

בספר 'דברי הימים דמשה'⁵⁷ מסופר שמשה חי שנים רבות בכוש קודם שהגיע למדיין,

50 ראו שמות ב, כא; ד, כה; יח, ב.

51 רשב"ם (במדבר יב, א), דעת זקנים מבעלי התוספות (שם), ר' יוסף בכור שור (שם). היו פרשנים שכתבו זאת כאפשרות ביאור נוספת, כגון חזקוני בפירושו השני (שם), האלשיך והמלבי"ם.

52 כנזכר לעיל הערה 27.

53 רשב"ם (במדבר יב, א), חזקוני (שם).

54 ראו שמות ד, כ.

55 כך לדוגמה כתב חזקוני (שמות יח, ב): 'אחר שלוחיה - אילמלא מקרא זה לא היינו יודעים ששלחה משה אך היינו סבורים שהייתה עמו, דכתיב וירכיבם על החמור עכשיו בא ולמדך כאן כשנפגשו אהרן ומשה וישראל היו שרויים בצער ויתרו בריוח, שלחה'.

56 דוגמות נוספות ניתן לראות בפסוקים הבאים: מדוע שיאהב יצחק את עשיו - 'כי ציד בפיו' (בראשית כה, כח), מדוע מכונה שמואל בכינוי 'הרואה' - 'כי לנביא היום יקרא לפניו הרואה' (שמואל א ט, ט).

57 ספר זה התחבר ככל הנראה בימי הביניים במאה העשירית או האחד עשר. בעל ספר הישר' וילקוט שמעוני' ציטטו מתוכו מספר קטעים, כולל את הקטע הנוגע לדינונו (רייזל, מבוא למדרשים, עמ'

ובמהלך אותה תקופה השיאו אותו עם אשת מלך כוש המת. מספר פרשנים נקטו בדרך זו אלא שנחלקו מה הייתה תלונתה של מרים.⁵⁸ היו שפירשו שהתלונה הייתה על ששכב עם אישה כושית מזרע חם המקולל (ולא ידעה שבפועל לא שכב עימה);⁵⁹ והיו שפירשו שחשדוהו שבשביל שדיבר עימו ה' נתגאה ולא רצה לקחת אשה מעמו.⁶⁰ אולם אין בפירושים אלו הסבר לתזמון תלונת מרים דווקא עכשיו, עשרות שנים לאחר הנישואים.

פרשנים אחרים שילבו את המובא במדרש תנחומא הנזכר לעיל, שהביקורת של מרים הייתה בשל התנגדותה לפרישת משה מציפורה, עם המובא בספר 'דברי הימים דמשה'. לדוגמה, ר"מ אלשיך⁶¹ ומלבי"ם⁶² כתבו שמרים ביקרה את פרישת משה מציפורה וביקשה לומר כי אין הדבר דומה לפרישתו המוצדקת מאשתו הכושית. מדוע? משום שאת ציפורה גייר (אלשיך) או שציפורה הייתה מבני קטורה אשת אברהם, ואילו האישה הכושית היא מזרע חם (מלבי"ם) ולכן לא היה לו אלא לפרוש ממנה. לאחר שהשיב לה אהרן שמשה עשה כן בשל רצונו להיות מוכן ועומד לנבואה, השיבתו שגם אנחנו נביאים ולא פרשנו מדרך

434-437). מהדורה מדעית של חיבור זה יצאה לאור על ידי שנקא, דברי משה, עמ' 100-116. על תולדותיה של אגדה זו ראו: שנקא, אגדת כוש, עמ' 53-67. האזכור הקדום ביותר של חיבור זה הוא בספרו של ר' נתן בעל הערוך (המאה ה"א). אמינותו של חיבור זה מצויה במחלוקת. רשב"ם (שמות יב, א) ורבונו בחיי (שמות ד, כ) ציטטו ממנו (וראו עוד בהערה באה), אך מנגד היו שהסתייגו ממנו לחלוטין, כגון ראב"ע (הפירוש הארוך לשמות ב, כב; ד, כ) ואברבנאל (שמות ד, יא; במדבר יב, א). כך לדוגמה כתב ראב"ע (שמות שם): 'זאשר כתוב ב"דברי הימים דמשה" אל תאמן. וכלל אומר לך: כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמינו מפי הקבלה, אין סומכין עליו; ואף כי יש בו דברים המכחישים דעת הנכונה. וככה "ספר זרובבל", גם "ספר אלדד הדני", והדומה להם. ר' אברהם בן אליהו מוולנא (רב פעלים, עמ' 46) כתב שגם רשב"ם הסתייג מספר זה. דברי ר' אברהם מסתמכים על דיוק בדברי רשב"ם בפירושו שמות ד, יא, אולם דיוקו מצריך עיון מחדש מאחר שבפירושו כאן הוא מקבל את האמור בספר זה. עניין לקיחת משה את מלכת כוש נזכר גם בתרגום המיוחס ליונתן.

58 פרשנים נוספים הביאו בפירושם את הדברים בשם ספר דברי הימים דמשה, אך לא הסבירו מה הפגם שמצאו בנישואים אלו. ראו לדוגמה ר' שת בר יפת הרופא מארם צובא (חמאת החמדה, במדבר יב, א, עמ' 301 במקומות נוספים) הביא דברים בשם ספר זה אלא שלא ציין למקור הדברים, ראו לדוגמה שמות ד, כ. חכם נוסף שביאר כך בשם ספר דברי הימים הוא ר' מיוחס (במדבר, יב, א, עמ' סד).

59 רשב"ם (שם).

60 כן כתבו ר' יוסף בכור שור, דעת זקנים ור"י אבן שועיב (בהעלותך, עמ' שמו). פירושם צריך עיון שהרי לא נתגלה אליו ה' אלא שנים רבות לאחר נישואים אלו.

61 תורת משה, אלשיך, במדבר יב, א, עמ' סה.

62 פירוש מלבי"ם לתורה, במדבר יב.

ארץ.⁶³ ר' פינחס הירש הלוי כתב באחד מפירושו⁶⁴ ש'משה היה יכול לגרש את ציפורה רק אם היא אשתו השנייה, לפי שכל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות' (גיטין צ ע"ב). לפיכך דיברה מרים אודות האשה הכושית, שהייתה אשתו הראשונה של משה, ואמרה שאלמלא נשא אותה משה בראשונה לא היה מגרש את ציפורה אשתו השנייה.

לפי פירושים אלו תזמון התלונה עתה הוא בשל גירושי משה מציפורה, גירושים שהובאו ליריעתה כפי שזכר לעיל במדרשים. לפירושים אלו יקשה מה שהקשינו לעיל על פירוש רש"י, שסבר ש'משה גירש את אשתו הכושית'.

גם ר' יעקב צבי מקלנבורג התקשה לקבל פירושים אלו, מאחר שלפיהם ביקורת מרים הייתה על הנישואים עם האישה הכושית, ואם כן היה ראוי שיקדים הכתוב תיבת 'לקח' ולא לאחר אותה, והיה לו לומר: 'על אשר לקח אישה כושית' (או: 'אודות לקיחת האישה הכושית') ולא לאחר את תיבת 'לקח' לסוף הפסוק ולומר 'אודות האישה הכושית אשר לקח'.⁶⁵

2.2 בתו של מלך כוש

אצל יוסף בן מתתיהו מצינו תיאור אחר לנסיבות לקיחת משה אישה כושית, וכך כתב בספרו 'קדמוניות היהודים':

למלך הכושים היתב בת ותרביס שמה. היא ראתה את משה כשהוא מוליך את צבאו סמוך לחומה ונלחם בגבורה והשתוממה לתבונה שבטכססיו ושיערה שהוא שגרים למצרים את הצלחתם... ואהבה גדולה מאוד אליו תקפתה. וכשגבר הרגש בלבה שלחה את הנאמנים שבעבדיה לדבר אתו בדבר נשואים והוא הסכים לדבר בתנאי שתוסגר העיר... לאחר שעשה שפטים בכושים וכתת את ברית הנשואים...⁶⁶

על פי האמור, עוד קודם שברח משה ממצרים, בזמן ששהה בבית מלך פרעה והיה לוחם מלחמותיו, נשא משה אישה כושית כחלק ממאמציו לחיזוק מלכות מצרים. דעה זו נזכרה אצל מספר מחוקרי המקרא אולם אין בהם הסבר לדברי הביקורת של מרים ולא לעיתוי התלונה בנקודת זמן זו – עשרות שנים לאחר מכן.

63 מלבי"ם הסביר את הפסוק הסמוך 'הרק אך במשה דיבר ה' הלא גם בני דיבר', כשבח כלפי משה. שבזכות היותו מוכן באופן טבעי לנבואה ללא צורך בהכנה כשאר אנשים, זכינו גם אנו להינבא, ואם כן לא היה לו צורך לפרוש מהאישה. תגובת ה' הייתה שאף ש'משה לא זקוק להכנה על מנת להינבא, היינו לדרגה הנמוכה של הנבואה, אבל על מנת לזכות לדרגה הנבואה בנבואה שאליה הגיע ובו הוא נעלה משאר הנביאים, נצרך הוא לפרוש מהאישה.

64 פנים יפות במדבר יב, א.

65 הכתב והקבלה במדבר יב, א, עמ' יג ע"ב.

66 קדמוניות היהודים, ספר שני, ב, י, עמ' 62-63. נוסח מעט שונה לאגדה זו ראו אצל גוטמן, הספרות,

עמ' 161-164.

2.3 אישה כושית שנשא במדבר

השערה אחרת ביחס למועד לקיחת משה אישה כושית אפשר למצוא אצל כמה מפרשני המקרא. לדעתם, כשהיו בני ישראל במדבר בסמוך לתלונת מרים, נשא משה אישה כושית ממש. מדוע עשה זאת אין הכתוב מספר. לדעת אחד מבעלי התוספות, ר' יצחק הלוי,⁶⁷ ייתכן שציפורה נפטרה ולכן משה נאלץ לקחת אישה כושית מזרעו של חם לשרתו ולא לתשמיש.

ר"י הלוי לא היה יחיד בדעה זו, גם ר' יוסף בכור שור ור' יוסף אבן כספי נקטו בדרך דומה.⁶⁸ ר' כספי העלה מספר השערות לצורך בנישואים אלו: 'כי אולי חלתה צפורה בבית הסתרים, ואולי מרדה בו, ואולי סבה אחרת לא ידענו מה אך בוודאי עשה כן משה בחכמה'. לדעתו גם הזמן המדויק של הנישואים אינו ידוע. ייתכן שנעשו עתה וייתכן שנעשו קודם לכן. ביקורתם של מרים ואהרן הייתה על העובדה שמשה לקח אשה שנייה, מעשה שאינו ראוי.⁶⁹

2.4 שפחה שהכניסה תחת כנפי השכינה

הצעת פירוש אמיצה מאוד, וייתכן שנכתבה רק על דרך הרמז, ניתן למצוא בדברים שכתב מלבי"ם להסבר סמיכות הפסוק 'כי ימצא איש גונב נפש מאחיו מבני ישראל' לפסוק 'השמר בנגע הצרעת' (דברים כד, ז-ח). לפי דבריו יש לראות בכך רמז שהמתעמר בעבדים לוקה בצרעת:

שידוע שמביאים את העבדים מארץ כוש שבחלק אפריקא, ומוליכים אותם מרחק רב בהנהגה אכזרית למאד במזון רע, ובמלבושים רעים ומשימים עליהם משמר עד שעיי"ז ילקו בצרעת ממארת המתדבקת למאד, וזה שרמזו שמלכוד וגונב נפש מישראל גם תשמר בנגע הצרעת שלא ידבק בכך ע"י שתקנה עבדים מסוחרי האדם אלה.

בהמשך לדבריו כתב מלבי"ם שעל ידי עיקרון זה ניתן להסביר גם את טענתה של מרים כלפי אחיה. פרשת מרים נסמכה אף היא לעניין צרעת, שהרי לקתה מרים בצרעת, ומכאן שיש לבאר את מעשה משה בהקשר של מסחר בעבדים. לדעתו, משה 'קנה (= לקח)' מסוחרי עבדים אישה כושית אשר גנבוה מארץ כוש. עשאה בת חורין והכניסה תחת כנפי השכינה'. על פי הצעתו אין לראות ב'לקיחתו' של משה מעשה נישואים אלא מעשה קניין בלבד. מעשה חסד שעשה משה על מנת לשחררה ולהכניסה תחת כנפי השכינה.

לדעת מרים הפגם במעשה משה הוא כפול: הוא מחזק בכך ידי עוברי עבירה (סוחרי העבדים

67 פענח רזא, עמ תכה.

68 בדרך זו ביאר גם ר' יחיאל צבי מושקוביץ בביאורו לספר במדבר יב, א, עמ קלד.

69 לדעת כספי, הקפדתה של מרים על משה הייתה על כך שלקח אישה נוספת על ציפורה אשתו הראשונה ולא מפני שפרש מן האישה (ראו צדיק, מוסר, עמ' 169).

האכזרים), והוא מסכן את ישראל שעלולים להירבק בצרעת מחמת אותה אישה. על כך השיב לה אהרן שאין להרהר אחר משה, שבוודאי עשה את מעשיו על פי הדיבור בנבואה.

2.5 קנאה באשתו הכושית

אחד מחוקרי המקרא הררום אפריקאים, דויד אדמו, שלל גם הוא את האפשרות שהאישה הכושית היא ציפורה, ולדעתו מדובר באישה כושית ממש, מכוש שבדרום מצרים. אדמו העיד על עצמו שבילה שנים רבות בחקר אזכורים של כוש ומצרים במקרא ובכתובות עתיקות, ולכן הוא בר סמכא לקבוע בוודאות שבכל ההתייחסויות במקרא ל'כוש' או ל'כושי' הכוונה היא לאזור הגיאוגרפי של אפריקה או ליושבים שם.⁷⁰

לדעתו לאחר פטירת ציפורה או לאחר שגירשה משה או לאחר שהלכה למדיין, נשא משה אישה כושית. כמנהיג נזקק משה לאישה שתהיה עוזר כנגדו על מנת שיוכל להתפנות להנהגת העם. אם כן, מדוע נשא משה אישה כושית ולא אישה ישראלית? לדעת אדמו זה היה בציווי ה' או מפני שהנשים הכושיות הן יפות ביותר ובאותה תקופה היו מוערכות במיוחד.⁷¹

לדעת אדמו הסיבה שדיברה מרים אודות האישה הכושית של משה הייתה מחמת קנאתה בה. כי כל זמן שלא נשאה משה, היו היא ואהרן אחיה מקבלים ממנו תשומת לב רבה יותר, ואילו עתה תשומת לב זו נגזלה מהם וניתנה לאשתו החדשה של משה. עוד ייתכן שהם נפגעו מכך שמשה לא התייעץ עימם לפני שנשא אותה לאישה. באופן דומה הסביר גם בינס, אלא שלדעתו קינאה מרים ביופייה של אשתו הכושית של משה.⁷²

70 אדמו, קול לא נשמע, עמ' 2-3.

71 אדמו (קול לא נשמע, עמ' 5) טוען כי כל ההתייחסות לכושי כנחות היא מבט מערבי מודרני עכשווי, הנגוע בדעות קדומות שאותן הוא משליך על המקרא עצמו. הוא סבור שדעת המקרא ביחס לכושים היא חיובית ביותר, והם מתוארים בין השאר כבעלי קומה, יפים וגיבורי מלחמה. אדמו מפרש את האמור בנבואת ישעיהו (יח, ב): 'הוי ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהר כוש... לכו מלאכים קלים אל גוי ממשך ומורט', כתיאור בני כוש כאנשים גבוהים ובעלי עור חלק, לחיזוק דבריו הוא מביא את הרודוטוס שמתאר את הכושים כאנשים הגבוהים והנאים בכל העולם. גם לדעת ליור (כוש, טור 709): 'המקרא אינו משווה כל טעם של נחיתות לשם כושי'. כיצא בזה כתב גם מלמד (האדם השחור, עמ' 67-74) כי בניגוד לספרות חז"ל, במקרא כולו ההתייחסות לכושי היא תיאורית ולא שיפוטית, והכושי מוצג כגיבור, גבוה ובעל עור מבהיק. לדעתו המקרא מתאר כבעל עור מיוחד אך אינו נוקט במפורש בצבע השחור.

72 בינס, במדבר יב, א, עמ' 75-76.

2.6 אישה כושית לא מוסרית

באופן הפוך לגמרי מאדמו, הבין גרשון הפנר את היחס לכושי במקרא. לדעתו, במקומות רבים המקרא מייחס תכונות שליליות לכושים, קלקולים מוסריים ובפרט ניאוף. משום כך ציווה הקב"ה את משה לישא אישה כושית, על מנת שיחוש את הקושי שיש בנישואים עם אישה בוגדנית, ובכך יחווה על בשרו את הקושי שאיתו מתמודד הקב"ה בשעה שישראל 'בוגדים' בבירתו איתם.⁷³

הפנר לא רואה קושי בקביעה שהקב"ה יצווה את משה לישא אישה מנאפת, ומצא לכך 'תקדים' בציווי ה' להושע הנביא לישא אשת זנונים (הושע א, ב), וכעין זה בציוויים המשוניים שציווה את יחזקאל הנביא (יחזקאל ד). הביקורת של מרים הייתה בכך שהתקשה להאמין שמשה יקבל ציווי כזה מהקב"ה, שהרי גם היא נביאה כמשה, ואם היה ציווי כזה היא הייתה יודעת עליו.⁷⁴

הצעתו של הפנר מרחיקה לכת ואינה סבירה. אף אם נסכים שיש לכך תקדים במקרא⁷⁵ הוקדם לכך ציווי מפורש מאת ה'. קשה להניח אפשרות כזו גם לנישואים אחרים, בפרט כשמדובר באיסור חמור של נישואים עם אישה נוכרייה, שנאסרו אך זמן קצר קודם לכן. אם אכן נשא משה אישה גויה בציווי ה', מחובתו של משה היה להודיע על כך ולהסיר מעליו לזות שפתיים. במקרה שלא היה עושה כן, בצדק היה מקום לבקר אותו על כך.

2.7 נשא אישה כושית כאשר שב למצרים

לאחר סקירת האפשרויות שלעיל, ברצוני להציע הצעה חדשה המתיישבת עם המשמעות הפשוטה של הכתובים ומסבירה את העיתוי של התלונה. אך קודם לכן ברצוני להעלות מספר שאלות הנוגעות להגעתה של ציפורה להר סיני ולנישואי משה עם האישה הכושית:

1. הגעת יתרו עם ציפורה ובניה אל משה נזכרת בכתוב כיוזמה בלעדית של יתרו: 'וישמע יתרו... ויקח יתרו חותן משה את ציפורה אשת משה... ואת שני בניה... ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה' (שמות יח, א-ו). תמוה הדבר כיצד לא יזם משה את חזרתה של ציפורה ובניה?⁷⁶ האם לא חשב שרצוי שאשתו ובניו

73 דימוי ישראל לאישה מנאפת מופיע במקרא בהקשר של עבודה זרה, שהעובד לאל אחר דומה לאישה המזנה תחת בעלה. ראו לדוגמה: 'זקם העם הזה וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ' (דברים לא, טז); כי לא תשתחווה לאל אחר כי ה' קנא שמו' (שמות לד, יד), התואר 'קנא' רומז לאיש שמקנא לאשתו הסוטה תחתיו: 'זעבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו' (במדבר ה, יד).

74 הפנר, כושית, עמ' 236.

75 ולא שמדובר במעשים שנעשו בחזון הנבואה בלבד (ראו רד"ק שם).

76 נחמה ליבוביץ (במדבר, עמ' 157) הבחינה כבר בין קריאתו של יתרו למשה לצאת לקראתו ולקראת אשתו ובניו (אני חותנך יתרו בא אליך, ואשתך ושני בניה עמה), לבין היענותו של משה המתוארת

- ישתתפו בברית סיני ויחוו את המעמד המופלא ההוא שבו מתגלה ה' ומוסר להם את עשרת הדיברות?⁷⁷ המרחק בין הר סיני למדיין אינו גדול והדרך לשם מוכרת היטב למשה שהיה רגיל לרעות שם את צאן חותנו.
2. שאלה זו קשה בין אם נאמר שיתרו הגיע קודם מעמד הר סיני, וכל שכן אם נאמר שהגיע לשם לאחר מכן, בסמוך לעזיבת ישראל את ההר.⁷⁸ כיצד בכל אותה תקופה נמנע משה מלשלוח ולהביא אליו את אשתו ובניו?
3. מאחר שקשה להסתמך על המובא ב'דברי הימים דמשה' ועל תיאורו של יוסף בן מתתיהו,⁷⁹ יש לחפש מועד משוער אחר שבו התקיימו הנישואים. קשה יהיה להניח שמשה יישא אישה כושית במדבר לאחר שניתנה תורה ונאסרו הנישואים עם האישה הנוכרית.⁸⁰ אף אם נניח שמדובר בגיורת שהגיעה למדבר או מכושית מהערב רב שיצאו עימם ממצרים, עדיין יקשה כיצד לא נהג משה סלסול בעצמו לישא אישה מישראל.
4. גם ההסתברות לישא אישה כושית במדבר רחוקה יותר בשל המרחק הגיאוגרפי הרב עד לכוש, אם נניח שמדובר באישה מכוש שבדרום מצרים או כוש שבחודו.⁸¹ יותר נכון יהיה להניח שהנישואים אירעו בתקופה שקדמה לנדודים במדבר.

ברצוני לטעון שאם נקבע את מועד נשיאת משה את האישה הכושית בתקופה שחזר למצרים לגאול את ישראל, כל הקשיים יתיישבו. בתחילה כשהלך משה למצרים לקח עימו את אשתו ובניו, אך בשל סיבה כלשהי, שאין הכתוב מפרש, שילח אותם בחזרה למדיין.⁸² עתה לאחר שהחזירם נשאר משה לבדו. כבר בספר בראשית נאמר: 'לא טוב היות האדם לבדו' (בראשית ב, יח) ואין זה מופרך להניח כי משה נאלץ לישא אישה שנייה שתהיה לו עזר כנגדו, כפרט שלא ידע מראש מתי תסתיים תקופת שהותו במצרים.⁸³

אין זה תמוה שמשה לקח לו אישה כושית ולא ישראלית. משה גדל בקרב המצרים והיה

בתורה כיציאה לקראת חותנו בלבד (ויצא משה לקראת חותנו).

77 כמובן שאי אפשר להגזים בחשיבות של מעמד הר סיני, אפילו ביחס לשאר אירועים ניסיים וחשובים שאירעו לישראל באותה תקופה. ראו לדוגמה מה שכתב על כך רמב"ן (שמות יח, א) שבשל כך הכריע שיתרו הגיע קודם מעמד הרי סיני.

78 ראו לעיל הערה 31.

79 בשל הקשיים שהעלינו לעיל בסעיף ב.1 ובסעיף ב.2.

80 שלא כמו שכתב מזוז, מרים, עמ' 31–33.

81 לעיל (הערה 1) ציינו שישנם שלושה מקומות המיוחסים במקרא גיאוגרפית או אתנית לכוש. האפשרות השלישית היא בעצם מדיין, אבל אז נחזור שוב להנחה שמדובר בציפורה.

82 ראו שמות יח, ב. בשאלה זו נאמרו מספר השערות: במכילתא (יתרו עמלק א, עמ' 191) נאמר שעשה כן בעצת אהרן; רב"ע ורמב"ן (שמות ד, ט) כתבו שעשה כן בשל מילתו של אליעזר; ולדעת האיים (משה, עמ' 26) עשה כן על מנת לנתק את הקשר שלו עם המדיינים לפני שהוא לוקח על עצמו את תפקיד המנהיג של עם ישראל.

83 חשיבות הנישואים ומניעה מלהישאר לבד נזכרת במקרא, בחז"ל ובתרבותיות שונות. גם לדעת ר"י הלוי שנזכרו לעיל סעיף ב.3, נאלץ משה לישא אישה על מנת שתהיה מי שתשרת אותו.

מודגל בהם ואך טבעי היה שייקח אישה כושית. הכושים היו מוערכים מאוד באותה תקופה ומעורבים בכל חלקי האוכלוסייה המצרית.⁸⁴ כך מן הסתם נהגו רבים מעם ישראל שלקחו להם נשים מבנות הארץ.⁸⁵

ייתכן אף שהמניע של משה לישא דווקא אישה כושית ולא אישה מעמו, הייתה מאחר שבתקופה זו חיו כושים רבים במצרים והיו משועבדים תחת ידם של המצרים. ייתכן שבנישואים אלו ביקש משה לרתום למאבקו גם את הכושים באמצעות נישואים שמבטאים איחוד בין שתי אומות מדוכאות.⁸⁶ אף שמשה נשלח בשליחותו של ה' לשחרר את ישראל בדרך נס, לא מן הנמנע שראה חובה גם לנקוט באמצעים ארציים כחלק מחובת ההשתדלות.

אם כן, ייתכן כי הסיבה שלא מיהר משה להחזיר אליו את ציפורה אשתו הייתה מחשש שיכניס מריבה לתוך ביתו, ואלמלא החזירה יתרו אביה ייתכן שלא היה מחזירה כלל. כשעזבו ישראל את הר סיני היו למשה שתי נשים, ציפורה והאישה הכושית. כשראתה ציפורה כי משה מחזיק בנישואי אשתו הכושית הבינה שבכוונתו להישאר נשוי לה לצד נישואיו לציפורה, וייתכן שזה מה שגרם לה לבקר את משה בקנאתה לאחת משתי הנשים.

---

84 ראו לוקל, האישה הכושית, עמ' 541. במקרא נזכרים כוש ומצרים כאחים בני כנען (בראשית י, ו) ומסתבר אם כן שלא רק חיו זה לצד זה אלא עם זה. ייתכן אף שהאישה הכושית היא בעצם אישה מצרית, וכמו שכתב אברבנאל (בראשית יב, י-טו, עמ' 346) שהיו דומים אלו לאלו: 'שהיו המצרים והמצריות... שחורים כעורב... בארץ מצרים שהאנשים והנשים כלם שחורות... ככושים'. עוד סביר להניח כי כשיצאו ישראל ממצרים ויצאו איתם 'ערב רב', היו מהם גם כושים (שם, עמ' 542). בתקופות מסוימות הייתה כוש תחת שלטון מצרי ולמעשה חלק ממצרים. בפועל היו אלפי כושים במצרים והיו מעורבים בכל חלקי האוכלוסייה (האייס, משה, עמ' 27).

85 ראו לדוגמה: בראשית רבא, פרשת וישב פרשה פד, לה, עמ' 1026; פסחים נ ע"א.

86 כך הציע גם האייס, משה, עמ' 28.

ביבליוגרפיה

מקורות ומפרשים

אברבנאל	פירוש אברבנאל על התורה , במדבר, מהד' יהודה שביב, ירושלים תשס"ח.
בראשית רבא	בראשית רבא , מהד' חנוך אלבק, ירושלים תשכ"ח.
הכתב והקבלה	ר' יעקב צבי מעקלענבורג, הכתב והקבלה , הוצ' עם עולם, ירושלים תשכ"א.
חמאת החמדה	ר' שת בר יפת הרופא מארם צובא, פירוש חמאת החמדה , מהד' משה אורפלי, תל אביב תשע"ט.
חסיד	פירושי התורה לר' יהודה חסיד , מהד' יצחק שמשון לנגה, ירושלים תשל"ה.
ילקוט שמעוני	ילקוט שמעוני לרבנו שמעון הדרשן , מהד' דב הימן ויצחק שילוני, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו.
כשר, תורה שלמה	ר' מנחם מנדל כשר, תורה שלמה , לח, ירושלים תשמ"ב.
מדרש תנחומא	מדרש תנחומא השלם והמפואר , מהדורה הישנה מהדורת ר"ש באבער, ויקרא - במדבר, מהד' זכרון אהרן, ירושלים תשס"ח.
מיוחס	פירוש רבינו מיוחס ב"ר אליהו: פירוש על ספר במדבר , מהד' ש' פרייליך, ירושלים תשל"ה.
מכילתא	מכילתא דר' ישמעאל , מהד' חיים שאול האראוויטץ וישראל אברהם רבין, ירושלים תשנ"ח.
מלבי"ם	ר' מאיר לייבוש בן יחיאל מיכל, פירוש מלבי"ם לתורה , מהד' מישור, בני ברק תש"ן.
נצי"ב	ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, עמק הנצי"ב , ירושלים תשי"ט.
ספרא	ספרא הנקרא תורת כהנים , מהד' יקותיאל יהודה וואלדמאן, ניו יורק תשמ"ט.
ספרי	ספרי במדבר: מהדורה מבוארת , מהד' מנחם יצחק כהנא, ירושלים תשע"א.
ערוך לנר	ר' יעקב עטלינגר, ספרי ערוך לנר , הוצאת אורייתא, ירושלים תשל"ח.
פנים יפות	ר' פינחס הירש הלוי הורוויץ, פנים יפות , מהד' מישור, בני ברק תשס"ח.

פננח רזא	ר' יצחק ב"ר יהודה הלוי, פננח רזא , הוצ' מכון תורת ראשונים, ירושלים תשנ"ח.
פרדו, ספרי	ספרי רבי דוד פרדו: פירוש ספרי דברי רב לספרי , מכון 'לב שמח', ירושלים תש"ן.
קנייבסקי, טעמא דקרא	שמריהו יוסף חיים קנייבסקי, טעמא דקרא , בני ברק תשס"ח.
קנייבסקי, פרץ	ר' יעקב ישראל קנייבסקי, ברכת פרץ , בני ברק תש"ן.
רב פעלים	ר' אברהם בן אליהו מוילנא, רב פעלים , וארשא תרנ"ד.
שד"ל	פירוש שד"ל לתורה , מהד' יונתן בשיא, ירושלים תשע"ו.
שועיב	דרשות ר' יהושע אבן שועיב , מהד' ז' מצגר, הוצ' לב שמח, ירושלים תשנ"ב.
שעוועל, רש"י	חיים דב שעוועל, פירוש רש"י על התורה , מהד', ירושלים תשמ"ב.
תולדות יצחק	ר' יצחק קארו, ספר תולדות יצחק , הוצאת מש"ה, ירושלים תש"ן.
תורת משה, אלשיך	ר' משה אלשיך, תורת משה , במדבר, מכון 'לב שמח', ירושלים תש"ן.
תורת משה, סופר	ר' משה סופר, תורת משה השלם , הוצ' מכון להוצאת ספרים וחקר כתבי יד ע"ש החתם סופר ז"ל, ירושלים תש"ן.

מחקרים

אברמסקי, כוש	שמואל אברמסקי, ערך 'כוש', אנציקלופדיה העברית כ, ירושלים תשל"א, טורים 708-709.
אדמו, קול לא נשמע	Adamo, D.T., 2018, 'A silent unheard voice in the Old Testament: The Cushite woman whom Moses married in Numbers 12:1-10', <i>In die Skriflig</i> 52(1), a2370. https://doi.org/10.4102/ids.v52i1.2370 .
בינס, במדבר	Binns, E., 1952, <i>The book of Numbers</i> , Methuen, London.
גוטמן, הספרות	י' גוטמן, הספרות היהודית ההלניסטית ב, ירושלים תשכ"ג.
גלברד, פשוטו	שמואל פ' גלברד, פשוטו של רש"י על התורה , במדבר, פתח תקוה תשמ"ה.

- Hays, J.D. "Moses the Private Man behind the Public Leader.", *BR* 16.4 (2000), pp. 16-28. האייס, משה
- ב"ש המבורג, "כאן כושי מוכר גרמני", על צבע עורם של ישראל, **ירושנתו** ז (תשנ"ד), עמ' שט-שכה. המבורג, כושי
- Gershon Hepner (2009) *Moses' Cushite Wife echoes Hosea's Woman of Harlotries: Exposure of Unfaithfulness in the Wilderness*, *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 23:2, 233-242, DOI: 10.1080/09018320903303579. הפנר, כושית
- ר' אלעזר מגרמייזא, **פירוש הרוקח על התורה, במדבר - דברים**, מהד' יואל קלוגמאנן, בני ברק תש"ם. הרוקח
- ר' יוסף חיון, 'נספח ה: קובץ מאמרים על פרשיות בתורה', בתוך: א' גרוס, **ר' יוסף בן אברהם חיון מנהיג קהילת ליסבון ויצירתו**, רמת גן תשנ"ג. חיון, מאמרים
- Timothy R. Ashley, *The New International Commentary on the Old Testament, The Book of Numbers*, Michigan 1993, P. 223. טימוטי, פירוש
- Lokel, Philip. "Moses and His Cushite Wife", *Old Testament Essays* 19\2 (2006) pp. 538-547. לוקל, האישה הכושית
- נחמה ליבוביץ, **עיונים בספר במדבר**, ירושלים תשנ"ו. ליבוביץ, במדבר
- יעקב ליוור, הערך 'כוש', **אנציקלופדיה מקראית** ד, ירושלים תשכ"ג, טורים 65-69. ליוור, כוש
- ר' יחיאל צבי מושקוביץ **ספר במדבר**, דעת מקרא, ירושלים תשמ"ח. מושקוביץ, במדבר
- ניסים מזוז, 'מהי תלונת מרים כלפי משה', **בשדה חמד** 4 (תשנ"ז), עמ' 31-33. מזוז, מרים
- אברהם מלמד, **היהפוך כושי עורו? האדם השחור כאחר בתולדות התרבות היהודית**, חיפה תשס"ב. מלמד, האדם השחור
- McNeile. A. H., *The Book of Nunbers* (CB), Cambridge 1911. מקניילי, במדבר
- Martin Noth, *Numbers: A Commentary*, (translated by James D. Martin), London 1968. נות', במדבר
- Frank Moore Cross, *Canaanite myth and Hebrew epic: essays in the History of the Religion of Israel*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts 1973. פרנק, מיתוס

שלום צדיק, 'מוסר טבעי ותורת משה בהגות של ר' יוסף אבן כספי, דעת 83 (תשע"ז), עמ' 161-174.	צדיק, מוסר
קדמוניות היהודים , מהד' אברהם שליט, ירושלים-תל אביב תשל"ו.	קדמוניות היהודים
שרה קמין, 'הפולמוס נגד האליגוריה בדבריו של ר' יוסף בכור שור, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג (תשמ"ד), עמ' 367-392.	קמין, הפולמוס
ענת רייזל, מבוא למדרשים , אלון שבות תשע"א.	רייזל, מבוא למדרשים
י' שאנן, 'ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח: כי אשה כושית לקח', בית מקרא קכח (תשנ"ב), עמ' 93-94.	שאנן, מרים
'מארטאפאנוס עד "ספר הישר": לתולדותיה של אגדת משה בכוש', אשכולות 9 (תשל"ז-תשל"ח), עמ' 53-67.	שנאן, אגדת כוש
א' שנאן, 'דברי הימים של משה - לשאלת זמנו, מקורותיו וטיבו של סיפור עברי מימי הביניים', הספרות 24 (1977), עמ' 100-116.	שנאן, דברי משה